

ДРУГОСТТА КАТО МОРАЛНО
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО
(БЪЛГАРСКИЯТ КОНТЕКСТ)

Otherness as a Moral Challenge
(The Bulgarian Context)

© Емилия Маринова, Иван Миков, Таня Неделчева, Валентина
Драмалиева, Даниела Сотирова, Христо Христов, Александра
Трайкова, Божидар Ивков, Любослава Костова, Татяна Батулева,
Стоян Ставру – автори, 2020

© Издателство „Фабер“, 2020

ISBN 978-619-00-1242

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	5
Да се огледаме в детските очи (Емилия Маринова)	7
Морални принципи и норми в етиката на имиграцията (Иван Миков).....	25
Българските мюсюлмани (помаци) – близки и далечни (Таня Неделчева)	59
Бедността като другост и като несправедливост (Някои етически измерения на бедността в съвременния свят) (Валентина Драмалиева)	82
Потребителят на езика на другостта: морално-философски ориентир за разбиране на потреблението (Даниела Сотирова).....	115
Критическо изследване върху генезиса на съвременния популизъм. Как да спасим демокрацията, като спасим другостта в България? (Христо Христов)	141
Заедно против „одругостяването“ на лицата с психични заболявания: между европейския и българския етичен контекст (Александра Трайкова)	164
Човекът с инвалидност като генерализирания „друг“ (Божидар Ивков).....	186
Социални политики и практики при деца и младежи в неравностойно положение (Любослава Костова)	206
Другост и идентичност: предизвикателства пред женското случване в български контекст (Татяна Батулева)	230
Роботът – новият „Друг“ в междините на правото (Стоян Ставру).....	249

РОБОТЪТ – НОВИЯТ „ДРУГ“ В МЕЖДИНИТЕ НА ПРАВОТО

Стоян Ставру

Институт по философия и социология, БАН

stoyan.stavru@gmail.com

THE ROBOT – A NEW “OTHER” BETWEEN OURSELVES

Stoyan Stavru

Institute of Philosophy and Sociology, BAS

Abstract

The study examines the philosophical and in particular moral issues that arise in regulating the legal status of robots. Robots, as part of the larger category of “intelligent things”, put to the test a number of well-established legal concepts, such as the concepts of “object of law” and “legal entity”. The incorporation of predetermined rules into the behaviour of robots could override the fears that robots may acquire the status of moral and legal agents. At the same time, however, making norms part of the design of material things can be a strategy detrimental to human freedom.

Keywords: robot, norms, ethics, law, intelligent things, algorithms, freedom, otherness

Роботът като материализация на общия изкуствен интелект е големият нов „Друг“ на нашето време. С развитието на технологиите и със създаването на „умни“ вещи, които следват зададен алгоритъм, но постигат предварително неизвестен резултат (чрез т. нар. „процес на дълбоко учене“ – „deep learning“), въпросът за технологичната другост заема все по-централно място в етичните и правните дискусии. В настоящото изложение ще бъдат представени част от въпросите около правния статут на роботите, изискващи морално осмисляне на тяхната специфична другост в контекста и на по-общия въпрос за интелигентните вещи. Тези въпроси пренасят етиката на другостта в епицентъра на новите технологии.

1. Роботите като (морално) опасни вещи

Първият възможен подход към роботите е подходът, който ги разглежда като вещи – особен вид вещи, но вещи. При този подход, който е възприет в европейските държави днес, включително и в България, бихме могли да обозначим роботите като ***опасни вещи***. Спецификата на роботите се отразява единствено в особения *вещно-ноправен режим* на собствеността върху тях, както и в предвидената за техните собственици обективна (стриктна) отговорност за вредите, произлезли от тях.¹ Логиката е следната: след като ползват преимуществата на вещите си – включително на роботите като продукти на високите технологии, техните собственици трябва да поемат и свързаните с това рискове. Коумто ползите, нему и вредите. Коумто икономическия шанс, нему и моралния риск. Този подход определя приложимия днес режим спрямо роботите, като се базира на приемането, че те не притежават необходимата степен на автономност², която да ги превърне в самостоятелна причина (агент) за настъпването на определена вреда.

Потенциалът за автономност е това, което прави роботите опасни като вещи. Постигането на подобна (*опасна*) автономност на роботите би отправило сериозни предизвикателства към съществуващата правна регулация. Тя ще се появи, когато роботът е способен на такъв тип адаптация и взаимодействия със средата, при които поведението му става непредвидимо както за неговия собственик, така и за неговия създател. Необходимо е и наличието на определена консистентност в поведението на робота, за да бъде свързано то с отделна (и в този смисъл – „собствена“) аргументация. Тази своеобразна „собствена“ логика на робота, добавена към непредвидимостта на неговото поведение, превръща робота от инструмент в агент³. Това изостря проблема със статута на робота като проблем за разпознаване на форма на другост, която следва да бъде вменена в понятието за правосубектност. Чисто терминологично контурите на зараждащия се технологичен Друг се прикриват зад понятието „агент“, а юридически – чрез израза „електронно лице“⁴. Това е и вторият възможен подход при уредбата на правния статут на роботите – признаването им за специфични правни субекти, явяващи се самостоятелни носители на ограничена правосубектност, включваща способността им да носят отговорност за причинени от тях вреди.

В настоящото изложение с „агент“ ще се обозначава онази фактичност от действия, които се разпознават като самостоятелна

причина и в този смисъл са признати като ядро, около което могат да бъдат организирани определени социални отношения. Разбира се прагът, след който самостоятелността (като количество) се разпознава като агентство (качество), е въпрос на конкретна преценка, като при извършването ѝ е възможно възприемането на различни по своята строгост изисквания. Агентът е генератор на промени в реалността, непредвидимостта на които се управлява чрез регулация, насочена непосредствено към самия агент (включително чрез разпознаването му като „електронно лице“), а не към друг, свързан с него субект (например към неговия собственик или ползвател). Понятието за агент стои между понятията за вещь – пасивен обект на юридически регулации, и лице – активен субект в прилагането на правото. В определени отношения агентът може да се „яви“ като вещь, която се притежава („интелигентна“ вещь), а в други – да се „държи“ като субект, който отговаря („електронно лице“).

Разглеждането на роботите като (опасни) вещи, чиято специфика не е достатъчна, за да трансцендира правния им статус на обекти, фаворизира използването на самата технология като регулация. За да не претендират за някакви нови форми на ограничена правосубектност (способност да бъдат самостоятелни носители на права и задължения), роботите трябва да се подчиняват на ясно определени, дори вградени в тях, правила, за резултатите от прилагането на които отговарят техните създатели или ползватели. Когато роботите не са нищо повече от изпълнение на предварително зададени команди, тяхната другост е снета до технология, която не може да надхвърли идеята за вещь. Обвързването на поведението на роботите с имплицитно заложили и автоматично прилагащи се правила има за цел да отхвърли въпроса за тяхната автономност, а с това – и притесненията за тяхната другост. Този подход обаче лесно може да се генерализира и приложи по отношение на всички (пасивно) интелигентни вещи, чиято интелигентност става гарант на правилата, а от там – и на закона. При превръщането на юридическите правила в **нормативен дизайн**, правото е едновременно „вложено“ и „зложено“ във вещите:

- вещите стават „зalog“ за съблюдаването на правото („имаш нормативно интелигентни вещи, следователно спазваш правото“, защото вещите не ти позволяват друго), а

- правото става „зложник“ на вещите („спазваш правото, защото имаш нормативно интелигентни вещи“, което означава, че правото все по-рядко ще „живее“ извън света на вещите).

Вещ	Агент	Лице
Обект на въздействия	Обект-действие	Субект на взаимодействия
Може да бъде последица, но не може да бъде причина.	Явява се причина за настъпването на определени последици.	Явява се носител на права и задължения.
Пасивност, юридически релевантна като благо.	Активност с призната дееспособност.	Активност с призната правоспособност.
<i>Автоматичност</i>		<i>Автономност</i>
Приложение на трите подхода спрямо роботите		
<i>Интелигентни вещи</i>	<i>Дигитални агенти</i>	<i>Електронни лица</i>
Принадлежат на своя собственик – като последният отговаря за вредите, произлезли от вещта.	Действат от името и за сметка на своя принципал – като го обвързват с действията си в пределите на предоставената им представителна власт.	Действат от свое име и за своя сметка – като отговарят със собственото си имущество.
Степен на споделяне на субектността		
Собственикът инвестира във функционалността (интелигентността) на своята вещь.	Принципалът делегира определени действия (в обема на посочената от него представителна власт) в полза на своя агент.	Учредителят отделя правосубектността на електронното лице от собствената си правосубектност.
Публичност		
<i>Вписване на сделките</i>	<i>Обявяване на агентите</i>	<i>Регистрация на лицата</i>
Договарящите преценяват: стойността на вещта и платежоспособността на собственика.	Договарящите преценяват: представителната власт на агента и платежоспособността на принципала.	Договарящите преценяват: правосубектността и платежоспособността на електронното лице.
Аканти		Актьори
Обективно действащи закони		Субективно конституиращи се причини

Разбира се, „овеществяването“ на закона само по себе си не означава, че правилата стават абсолютно непреодолими (правото като „непреодолима сила“), но конкретният начин на вграждането им може да доведе, от една страна, до невидимост на тези правила, а от друга страна, до невъзможност за прекратяване на тяхното

действие. И в двата случая значително се намалява съзнателното участие в процеса на прилагане на вградените правила от страна на човешките същества, явяващи се техни крайни адресати. Фокусът на настоящото изложение е именно върху случаите, при които регулацията е „дълбоко“ *скрита* в динамиката на вещта и прилагането ѝ е извън ефективния контрол на лицата, явяващи се нейни адресати – било то, защото „опцията“ за промяна на правилата е изключена от дизайна на „нормативно интелигентната“ вещ, или пък защото промяната им изисква специфични познания, притежавани от малко на брой специалисти. Именно в рамките на този фокус се търсят възможните последици за правото от прилагането на защитна стратегия срещу другостта на роботите, изразяваща се в удържането на техния статус на вещи. Макар и тези въпроси да имат юридически последици, определящи при решаването им са техните морални измерения и най-вече връзката им с етическите категории на отговорността и свободата.

2. Превъплъщенията на правните норми

„*Вграждането*“ на правилата не е чуждо за правото. Модерното право вече е „вградено“ (embedded) в писмеността като вид технология. Трудно може да си представим съвременното право без *писменост* – единствено като устна традиция, като нормативно говорене. Като се има предвид колко съществено се е променило правото след „вграждането“ му в писмения текст, може само да предполагаме каква радикална промяна ще настъпи, ако успеем да го преформатираме в дизайна на вещите. Нашият социален свят би се сдобил с особен нормативен интериор, в който от „потърпевши“ от правото вещите са се превърнали в мълчаливи стражи на закона.

В научната литература се посочва, че развитието на технологиите изисква от нас да превъплътим („re-embed“) части от правото в *нови технологии*, различни от писмеността, за да регулираме по нов начин социалните взаимодействия между хората (Hildebrandt, 2008, p. 179)⁵. Предупреждава се, че ако не успеем да осъществим това превъплъщаване, или ако го направим неправилно, може да настъпи „краят на правото“ (Hildebrandt, 2009: 443). Във всички случаи за бъдещите юристи ще е необходима една нова грамотност по отношение на новите технологии. Това ще създаде нови йерархии и нов монопол върху достъпа до правото.

Различните практики и школи за тълкуване на юридическите текстове ще отстъпят пред една *нова херменевтика* на високотехнологичното битие на правото. Ако с прехода от устната правна традиция към написаното право правните норми, вплътени в юридическите текстове, са „избягали“ от хоризонта на своя автор (Ricoeur, 1986: 187)⁶ и смисълът им е заживял сравнително самостоятелен живот, изискващ многократно тълкуване от следващите поколения юристи, то с прехода от написаното право към технологично вплътените правни норми юридическите правила ще извършат второ „бягство“, което ще ги направи не само неподвластни на техния автор, но и по особен начин невидими за техните адресати. Юридическите правила ще излязат извън хоризонта на текста, ще се превърнат във факт (автоматизъм) и ще се „освободят“ от необходимостта бъдат интерпретирани, а с това – и от историчността на текста. Историята на тяхното тълкуване ще бъде сведена до алгоритъм, в който законът се изчерпва изцяло със своето настояще. „Езикът“ на правото ще бъде скрит в дълбочината на едно *ново измерение на вещите*⁷, достъпно за малцината инженери, запознати с програмния код⁸, изписан и изпълнен, за да се материализира съответната вещ. Сложността и спецификата на това измерение може да превърне юридически „кодираните“ вещи в своеобразни „черни дупки“, в които всеки опит за разбиране на смисъла на правната норма е обречен на невъзможност да напусне „хоризонта на технологичните събития“.

Въвеждането на новото „нормативно“ измерение (Ставру, 2017: 21 – 32) на вещите се благоприятства от процеса на т. нар. „*хомогенизация*“ на вещите, характерен за ерата на масово производство, в която живеем (Anders, 1987: 37). Гюнтер Андерс опровергава твърдението, че нашата епоха е материалистична. Напротив, това, което е важно за масово произвежданите днес вещи, е те да бъдат свършени копия на една и съща идея. Стоките нямат оригинал. Материалността им е на практика ирелевантна за тяхната идентичност. Единственото им значение е това на отпечатък на идеята за съответния продукт. В този смисъл авторът смята, че живеем във *Втора Платоническа епоха*, в която от значение е не обектът, а идеята, която той вплъщава. Успели сме да постигнем нещо, което Платон не си е представял дори и в най-смелите си мечти: не просто да ценим идеята (единствения нематериален оригинал) повече от материализиращите я вещи (преходни нейни копия), а да я защитим ексклузивно чрез предоставяне на патент за управление на нейното

използване. Сенките по стените на Пещерата са се превърнали от случайни отблясъци в платени прожекции. Материалните вещи са „изхвърлени“ в нашия свят като странични продукти на идеята, която реализират⁹. Ние ги използваме известно време (все по-кратко¹⁰) и след това ги заменяме с нови продукти-копия на по-нова и по-съвършена (по-удобна) идея. Свързаната с процеса на хомогенизация загуба на „автентичността“ на вещите благоприятства използването им като обвивки, обграждащи „празни пространства“, в които технологиите могат да поставят различно съдържание – включително да инсталират различни регулативни инструменти. Една от възможните употреби на тези „изпразнени“ от материалност вещи е превръщането им в своеобразна инфраструктура за новия тип технологична нормативност. Така през вещите започват да „текат“ юридически правила, съживени като вградени технологии. Вещите „опаковат“ норми във формата на факти.

Създаването на специализирана технологична инфраструктура за правото изисква преосмисляне на понятието за „източници на правото“. По аналогия на т. нар. „мълчаливо познание“, което е вградено в нашето поведение и най-често остава неосъзнато от нас, вграденото във високотехнологичните вещи право може да бъде обозначено като „**мълчаливо право**“ – право, което се е превърнало във факт, съществуващ под прага на нашето нормативно внимание. Неговите източници вече не са документи, приемани от определени държавни органи, а (де)материализирани артефакти, стоящи наред с реалността. Ролята на професионалните юристи при вграденото в писмеността право е чрез интерпретация и систематизация на юридическите текстове да запазват семантичната кохерентност и историческата приемственост на правото, интегрирайки различните тълкувания на текстовете, в които се съдържат правните норми¹¹. Премаването към право, „вградено“ във вещите, застрашава „кастата на юристите“, от които се изисква или да овладеят нови умения, свързани с използването на новите технологии, или да отстъпят своето място на представителите на една нова „каста от инженери“, които ще поемат грижата за запазването на кохерентността на правото като система за регулиране на взаимодействията не само между хората, но и между тях и превърналите се в агенти вещи, както и между самите вещи-агенти. Нещо повече, възможно е тази „грижа“ за запазване на правото да се самоизпълнява, тъй като вградените във вещите команди са „освободени“ от интерпретации

– те се осъществяват автоматично. При такъв сценарий правото ще се самовъзпроизвежда, без да се интерпретира. То ще излезе от субективния произвол на юристите. Единствено законодателят – чрез препрограмиране на вградените правила, ще може да променя правото.

Една крайна и пълна версия на автоматичното технологично самовъзпроизвеждане на правото се разглежда едновременно като постигане на „вечния живот“ и като достигане на „окончателната смърт“ на правото. Правото би се превърнало във фиксирана „околна среда“ – в този смисъл се говори за „*околно право*“ – Ambient Law (Hildebrandt, 2008: 187), което се прилага фоново и автоматично. Вградената във вещите технологична инфраструктура на правото „в реално време“ анализира цялата релевантна информация (т. е. ще констатира и събира всички юридически факти, предвидени днес в хипотезите на приложимите правни норми) и въз основа на така извършения анализ изпълнява най-правилното решение (т. е. пряко ще реализира правните последици, изисквани като дължимо поведение от диспозицията на приложимите правни норми). При състващото като (технологичен) фон право, „живеещо“ в *мрежа* от интелигентни вещи¹², ограничава възможността ни да участваме в реалността, като технологиите

- ще „знаят“ много повече и по-бързо от нас (включително ще разполагат с информация, до която ние нямаме достъп, или до която бихме имали достъп след много по-дълго проучване и анализ) както за правото, така и за фактите, и едновременно с това

- ще могат да вземат много по-ефективни решения в сравнение с нас (включително ще разполагат с възможността да „проверяват“ последиците на различните решения чрез създаването на система от нормативни симулации).

Съществуването на подобна „фонова нормативност“, разпръснатата в заобикалящата ни среда, би означавало и дифузия на човешката правосубектност, фрагментаризация и дисперсия на субекта, свеждане на съществуването му до сбор от множество хибридни агенти, само един от които е въплътен в биологичното тяло на конкретния човек.

Значение за бъдещето на нормативността биха могли да имат и технологиите за профилиране и за изготвяне на вероятни *модели* (патерни) на поведение на конкретно лице, базирани на предишни, но все пак актуални предпочитания на това лице. Така например,

персонално профилиране може да бъде извършено въз основа на информация от последните 6 месеца от живота на едно лице, за който период да бъдат изследвани следните навици на това лице: кои интернет страници е посещавало най-често, върху кои от тях е задържало за по-дълго време вниманието си, на кои имейли е отговаряло по-бързо, с кого е разговаряло най-често по телефона, кои адреси лицето е посещавало най-често с личния си автомобил и пр. Подобни модели и взаимовръзки между дадени факти, установени с помощта на проследяваща технология, вградена в мрежа от интелигентни вещи („интернет на нещата“), могат да бъдат използвани не само за предвиждане на поведението на съответното (профилирано) лице, но и за неговото регулиране.

Профилът е математически модел на лицето, който намалява безбройните измерения на бъдещето му поведение до съвкупност от определен брой най-вероятни сценарии. Този математически модел и неговите предвиждания могат да бъдат използвани не само при адаптирането на средата към желанията на лицето, но и при въвеждането на определени „настройки“ в „нормативния фон“, т. е. при персонализирането спрямо това лице на вложената в неговата околна среда нормативност. Така например, ако моделът на поведение показва, че в определен час и на определено място има голяма вероятност даденото лице да употреби алкохол, това може да доведе до изпращане на предупредителни сигнали и дори до „превантивно“ блокиране на неговия автомобил, за да се възпрепятства по този начин самата възможност за извършване на правонарушение, изразяващо се в шофиране в нетрезво състояние. Подобна нормативна употреба на информацията, получена чрез технологично базирани модели на поведението на лицето, също води до намаляване на съучастието на човека в разбирането и в създаването на реалността. Правилата се „случват“ независимо от тяхното познаване и осмисляне от човека, поставен в „нормативно интелигентна“ среда, в която на практика е лишен от възможността да не спази определените като приложими спрямо него правила. Така този, който контролира интелигентността на вещите, ще може да създава персонализирана нормативност, специализирана и пригодена към профилираната девиантност на всеки релевантен за правото адресат.

Собственикът на профила ще знае много повече за неговия титлуляр, отколкото последният знае за себе си. Това поставя редица сериозни въпроси, свързани с личната неприкосновеност¹³. Именно за

да се избегне зависимостта на лицето от създадения за него профил, в чл. 15 на Директива 95/46/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 24 октомври 1995 година за защита на физическите лица при обработването на лични данни и за свободното движение на тези данни, са уредени т. нар. „индивидуални автоматизирани решения“. Съгласно параграф първи на посочената разпоредба всяко лице има правото да не бъде обект на решение, което има правни последици за него или го засяга съществено, и което се основава единствено на автоматизираната обработка на данни, имаща за цел да се оценяват някои лични аспекти, свързани с него, като например резултатите от работата му, кредитоспособност, надеждност, поведение и т. н. Дадено лице може да бъде предмет на индивидуално автоматизирано решение, при условие че това решение: а) е взето по време на сключването или изпълнението на договор, при условие че молбата за сключване или изпълнение на договора, подадена от съответното физическо лице, е била удовлетворена, или че съществуват подходящи мерки за гарантиране на неговите законни интереси като възможности, които му позволяват да изложи своето мнение; или б) е разрешено от закона, който също постановява мерки за гарантиране на законните интереси на съответното физическо лице¹⁴. В свят на автоматизирана обработка на данни и вградени в дизайн на вещите правила едно от основните права на човека става правото му да има фактичестката възможност да нарушава закона. Логиката на последващата санкция не трябва да бъде блокирана от превенция, която изключва нарушението. Въпреки съществуващата във всяка правна норма предварителна оценка, правото е регулатор, който работи много повече с последствията (чрез налагане на санкция *post factum*), отколкото с възможностите (чрез превенция и изключване на самите нежелани факти)¹⁵.

3. Технологични и правни редукции на другостта

Концепцията за нормативно интелигентните вещи изхожда от идеята, че правилата трябва да се превърнат в код на машината, за да бъде тя лишена от „избор“¹⁶. Така роботите ще бъдат обезсилени като агенти и няма да се налага да търпим тяхната другост. Те са просто изпълнители на нашите команди. Обезличаването на интелигентните вещи чрез превръщането им в нормативни пастири на хората, макар и да „решава“ въпроса с правосубектността на роботите, поставя редица проблеми в *самото сърце на правото*.

„Нормативните“ технологии ще могат да осигурят причина за всяко правомерно действие на хората (осъществяването му съобразно закона), но не и морално основание за това действие (извършването му като акт на спазване на закона)¹⁷. Такова основание може да се създаде само от адресат, който разполага със свободата да спазва или да не спазва юридическото правило; отнемането на тази свобода е по същността си и лишаване на действието от неговото *основание*. Един „проактивен“ автомобил, който не позволява на собственика си да го управлява, ако не си е сложил предпазен колан, превръща притежавания го човек в „пасивен“ адресат на правото – поведението му е „причинено“ от колата и съдържащата се в нея технология, а не е определено от собствената му актуална воля. Така от активна волева постъпка действието по спазване на закона се превръща в създаден и поддържан от технологиите „правен навик“. Премахването на възможността за избор е стратегически важно решение при уредбата на роботите, тъй като именно съществуването на възможност за избор поставя робота в ситуация, в която той може да прояви автономност, а от там – и да претендира за права. „Вграждането“ на предварително дефинирани правила в дизайна на робота-вещ не само „обезврежда“ излишната и социално опасна автономност на робота, но едновременно с това има потенциала да превърне хората в пасивни консуматори на нормативност.

Технология, която залага етичните и юридическите правила като код, се обозначава като „*нормативна технология*“ (Коорс, 2008: 157). При нея нормите са редуцирани до самоизпълняващи се команди. Технологичните правила от пример за „soft law“¹⁸ регулация се превръщат в директен „доставчик“ на етика и право, като с развитието на нормативните технологии разликите между етика и право на практика престават да съществуват. Етиката и правото намират своето категорично технологично изпълнение, като съществуващото е „създадено“ по образа на дължимото: то или може да съществува по начина, по който трябва, или въобще не може да съществува. Технологията прави така, че „може“ (съществува) само това, което „трябва“ (е позволено). Дължимото определя потенциала на реалното, като дори и позволеното съществува в модуса на дължимо. Особената фактичност на правото подменя въпроса за „нормативната сила на фактическото“ (Сталев, 1997)¹⁹ с този за „фактическата сила на нормативното“, която предопределя възможните маршрути на субекта през реалността. Нова формулировка може да

бъде предложена и на старата римска максима „невъзможното не се дължи“, която следва да се чете и като: „единствено възможно не се дължи“²⁰. Между хипотезата и диспозицията на правилото е създадена директна и автоматична причинна (а не нормативна) връзка, чието действие е подсигурано от възприетото технологично решение. Този автоматизъм в прилагането на нормата като техническа команда лишава актовете както на робота (интелигентната вещь), така и на човека (волевия субект), от онези пространства на свобода (между хипотезата и диспозицията на нормата), в които може да се прояви автономност (и да се говори за правосубектност).

Що се касае до *робота*, той е „усмирен“ до инструмент. Липсата на възможност за неподчинение дисквалифицира действията на робота като поведение и ги превръща във функциониране. Страхото относно неговата способност да бъде автономен са овладени чрез отричане на идеята за свободен избор на фундаментално ниво – в структурата, конституираща го като причина.

Що се касае до *човека*, той е „понижен“ до потребител. Неговата правосубектност престава да съществува с превръщането на дължимото във факт. Правото, което разчита на нормите-вещи, все по-малко се нуждае от признаването на правосубектност, било то в полза на роботите (където ефектът е желан), или в полза на хората (като страничен ефект). Превръщането на правилата в дизайн е не просто интериоризация на нормата, но и форма на „екстремно“ подобряване на нейната задължителност до степен на фактичност: правилото се изпълнява не защото е свързано с определено задължение, а то настъпва като факт, обусловен от технологиите. Когато нормата е факт, правото не се нуждае от субект.

Примери за технологии, въплъщаващи правни команди, има и в нашето настояще: колата, която не позволява на шофьора да развие скорост над посочената като максимална за съответния път или не му позволява да се придвижва, докато не си сложи предпазния колан; сешоарът, който се изключва автоматично след достигането на определена температура на загряване; преграда на метростанция, която допуска до метрото само хора, притежаващи карти за достъп; програма, която в реално време заглушава нецензурни думи, употребени от журналисти и гости в медиите, и много други. Тук могат да бъдат добавени и някои вещи от близкото бъдеще: колата, която не може да се движи при червен сигнал на светофара; телевизорът, който се изключва, когато „разбере“, че го гледа малолетно дете; цигарите, които не се запалват, ако лицето, което иска да направи това,

не е навършило 18 години; паркингът, който не допуска на определеното за инвалиди паркомясто да паркират автомобили, които не се управляват от лица с увреждания. Примерите, в които технологиите биха могли да детерминират начините, по които правим нещата, могат да бъдат продължени почти до безкрайност.

На подобна „конститутивна“ (Hildebrandt, 2008: 177 – 178) технология, при която нормата се създава като факт (като дизайн на определена вещ), може да бъде противопоставен стремежът към „демократизиране“ на командите чрез отслабването им до абстрактни норми, с което да се освободят пространства за възможен избор. Това предполага съзнателен отказ на закона от технологиите, обозначени по-горе като нормативни, и задържане на правото в рамките на текста. Подобно целенасочено отслабване на етичните и правните „кодове“ осигурява не просто онзи минимум от гъвкавост, в който е възможно изпълнението и нарушението на една правна норма, но и предоставя шанс за автономност, макар и този шанс да стои като възможен „ход“ включително и при регулирането на роботите. Опитът да заличим робота като възможен друг чрез неговото свеждане до (опасна) вещ, в която са интегрирани имплицитни правила, крие риска една специализирана тактическа маневра да се превърне в причина за „отслабване“ на правосубектността изобщо. Създаването на *послушни роботи*, които не ни застрашават със своята другост, може да се окаже началото на „хомогенизацията“ на хората²¹ като правни субекти, разполагащи своята автономия във все по-ограниченото от технологиите поле на фактите. Напротив – допускането на *робота като възможен Друг* сред правните субекти може да динамизира понятието за дължимо, без да деноминира същностно човешкия характер на всяка правна регулация. Именно разнообразните и дискуссионни въпроси относно уредбата на специфичната правосубектност на интелигентните роботи от бъдещето може да ни покажат онази особеност на човека, която го поставя в центъра на всяка регулация.

Предоставянето на правно агентство (дееспособност) и субектност (правоспособност) в полза на роботите е част от осъществяваните от съвременните технологии *трансгресии* между понятията за „субект“ и „обект“ в правото. Все повече автори се противопоставят на една от основните задачи на модерността, насочена към това все по-ясно да бъдат разграничени и „изчистени“ понятията „субект“ (ставащо все по-силно и свързано с все повече права и свободи) и

„обект“ (ставашо все по-слабо и свързано с все повече тежести и обременености). Интелигентните вещи са част от „хибридите“ на бъдещето, които не успяват да се впишат в дихотомията „обект-субект“ и съществуват в междините на правото, отворени от новите технологии (Latour, 1999: 49)²².

Тук особено полезни биха могли да бъдат идеите на Бруно Латур, който смята, че светът не може да бъде разбран адекватно, ако човешките (субектните) и нечовешките (обектните) му компоненти се третираат асиметрично. Никога преди веригите от връзки между човешките и нечовешките компоненти не са били толкова дълги и едновременно с това – оставащи толкова невидими за модерната философия. И двата компонента участват в създаването на реалността²³, поради което следва да им бъде признато качеството на „актанти“ („actants“) – дума, с която Латур замества термина „актьори“ („actors“), като по този начин премахва съдържащата се в него разлика между човешки и нечовешки „агенти“. Човешките и нечовешките актанти създават *обща мрежа* от връзки помежду си, от която е изградена тъканта на реалността. Именно тази мрежа прави всеки един от компонентите това, което е, макар и най-често тя да остава невидима и скрита при „субект-обектното“ сканиране и подреждане на света. Актьорите, на които се предоставя статус на (правни) субекти, могат да изплуват единствено в контекста на съществуващата мрежа от взаимодействия си актанти, повечето от които са със статус на (правни) обекти. Технологиите могат да бъдат използвани, за да регулират потока от взаимодействия между човешките същества и вещите, които непрекъснато се конституират едни други като действащи причини. Роботите застават именно в междинната зона между човешкото и нечовешкото, която технологиите запълват със „субект-обектни“ хибриди, провокиращи утвърдилите се юридически канони и съществуващи в различните ексцесии на моралното понятие за другост.

БЕЛЕЖКИ

1. От облигационно-правна гледна точка генерирането на волеизявлението от робот не би представлявало предложение за сключване на договор, което може да бъде прието от неговия адресат, а публична покана за отправяне на оферта (Allen, Widdison, 1996: 31 – 32). За да обвърже собственика си, обаче, роботът трябва функционира в контекста на едностранно заявено от собственика намерение да се задължи юридически от волеизявлението,

генерирани от робота – било то в качеството им на публична покана за оферта, на предложение или на приемане. Относно приложението на субективните и обективните теории за сключване на договора при участието на самостоятелни софтуерни агенти вж. също (Weitzenboeck, 2001: 204 – 234).

2. Вж. (Moog, 1979: 217), където се аргументира, че роботите вземат решения по начина, по който вземат решенията си и хората. Въпреки това обаче авторът смята, че роботите не трябва да носят отговорност за собствените си решения.

3. Думата „агент“ произлиза от латинския глагол „agere“, който се превежда като „действа“ или „работи“. Хората разчитат на все повече агенти, които да ги заменят при осъществяването на определени, най-често рутинни, действия. В материалния свят натоварените с различни задачи агенти са представители, пратеници, брокери, асистенти. В електронния свят се различават хардуерни агенти (роботи) и софтуерни агенти (програми), които реагират автономно на промените в средата и решават своите задачи без интервенция от страна на своите ползватели. Вж. (Wettig, Zehender, 2004: 111–112). За подробно описание на характеристиките на агентите вж. (Wooldridge, M., N. Jennings, 1995: 116 – 117), достъпна на следния адрес: <http://www.cs.ox.ac.uk/people/michael.wooldridge/pubs/ker95.pdf>.

4. „Електронното лице“ е сравнително ново понятие, което се противопоставя на вече утвърдилите се в правото „физически лица“ (човешките същества) и „юридически лица“ (различните форми на сдружаване между човешки същества). За възможността роботите да бъдат признати за електронни лица – по подобие на „юридическите лица“ в правото, вж. подробно (Ставру, 2017: 494 – 510).

5. Авторът разграничава легалната нормативност, чийто източник са писаните закони, от технологичната нормативност, чийто източник са технологиите.

6. Вж. също българския превод (Рикьор, 2000: 80 – 81): „писмеността прави текста автономен по отношение на интенцията на автора. Това, което текстът означава, вече не съответства на това, което авторът е искал да каже. Словесното значение, с други думи – текстуалното, и менталното значение, с други думи – психологическото [значение], от сега нататък имат различни съдби. ... в тази автономност на текста вече се съдържа това, което Гадамер нарича „нещото“ на текста, да се изтръгне от крайния интенционален хоризонт на автора си; казано по друг начин, благодарение на писмеността „светът“ на текста може да предизвика разпадането на света на автора“.

7. Вж. (Latour, 1992: 259–260), където се посочват примери за делегиране на правила към вещите (както е при самозатварящата се врата). В тези случаи във вещите са съдържащи „вградени предписания“ („built-in“ prescriptions), обозначавани като „скрипт на технологията“. За разглеждането на подобни ограничения, наложени от дизайна на вещите, като „политики на артефактите“, вж. (Winner, 1986: 121 – 136).

8. За нормативното въздействие на програмния код вж. (Lessig, 1999, 6–7). Авторът посочва, че в киберпространството кодът е закон. Така е озаглавена и първата глава в неговата книга: „Code is law“ (Lessig, 1999: 1).

9. В този смисъл се говори и за „смъртта на вещите“ (Verbeek, 2005: 2).

10. Такава е целта на съвременната свръхстимулираща потреблението индустрия: тя цени вещите именно с оглед тяхната нетрайност и необходимостта от непрекъснатата им замяна с нови продукти. Този процес на остойностяване на вещите чрез отнемане на тяхното траене се обозначава като „негативна онтология“ (Verbeek, 2005: 28).

11. Вж. подробно (Hildebrandt, 2008: 184). Сред новите начини за „технологична артикулация“ на правото се посочват: програмният код, мултиагентните системи, персоналните дигитални помощници и различните форми на комуникация „машина-машина“ (Hildebrandt, 2008: 179, 186 – 187). Именно високо специализираното съсловие на юристите запазва целостта на правото, обединявайки различните юридически текстове и техните интерпретации в едно единно цяло. По този начин правото придобива известна автономност и независимост от държавата, а държавата може да се нарече „правова“. В правовата държава отношенията между гражданите се регулират от правото чрез държавата, а не от държавата чрез правото. Огромна роля за постигането на това има съсловието на юристите, грижещо се за кохерентността в писменото битие на правото.

12. Обозначавани като „интернет на нещата“ (Internet of Things) или като „центрирана около потребителя интелигентна среда“ (user-centric intelligent environment), при които интелигентността се съдържа именно във връзката между „нещата“, които вече не съществуват като отделни вещи, а като събиращи и анализиращи информация мрежи. За т. нар. „оправомощаване на ползвателя“ (user-empowerment) от средата вж. (Ducatel, Bogdanowicz, Scapolo, Leijten, Burgelman, 2010: 1).

13. Вж. също (Koops, Leenes, 2005: 115–189).

14. Вж. по-подробно (Bygrave, 2001: 17–24).

15. Така едва след извършването на престъпление се налага наказание лишаване от свобода, с което възможността на осъденото лице да се придвижва в пространството се ограничава, за да се намали и фактическата възможност то да извърши ново престъпление.

16. Въздействието на технологията върху избора ни как да я използваме се обозначава като „технологична интенционалност“ (Ihde, 1990: 140 – 143). Така например химикалът предразполага към бавно писане, което позволява на пишещия да осмисля написания текст. Машинописната машина предлага по-голяма скорост на писането, доближаваща се до устното говорене. Компютърът от своя страна стимулира не само бързото, но и „спонтанното“ писане, тъй като позволява веднъж написаното да бъде

променяно, премествано, редактирано и пр. Технологичната интенционалност не ни отнема възможността за съзнателен избор, но „промотира“ определен начин на използване на технологията, който неусетно може да се превърне в наш навик, включително в навик с нормативно значение. Значението на технологиите за начина, по който хората живеят живота си, е в центъра на т. нар. „парадигматичен подход“ във философията на техниката. Този подход изследва моделите, по които технологиите въздействат и променят „тъканта“ на човешкия живот (Borgmann, 1984: 3).

17. Подробно виж (Hildebrandt, 2009: 459). Този аргумент, разбира се, няма тежест при възприемането на един инструментален подход към правото: ако технологично вграденото право осигурява в по-голяма степен прилагането на правото, то следва да бъде предпочетено, независимо от механизма, по който се осигурява този по-добър резултат (р. 462). Ако обаче разглеждаме правото като средство за балансиране на властта на държавата чрез предоставяне на защита на нейните граждани от евентуалните посегателства от страна на държавните органи, то вграждането на правото във вещите ще съдържа опасност от нарушаване на равновесието между държавата и нейните граждани, даващо преимущество на държавата.

18. За спецификата на т. нар. „soft law“ виж (Гройсман, 2017: 60 – 62).

19. Нормативната сила на фактическото идва да изрази начина, по който фактите се налагат над регулациите, като едно фактическо положение (например давностното владение) се превръща в субективно право (в дадения пример – собственост).

20. Технологиите променят границите на възможното, а с това и границите на правото. Създаването на нови технологични възможности изисква нови регулации, които преди това са нямали смисъл. Така например забраната да се умре няма юридическа валидност. Такава валидност не може да бъде придадена и на правила, определящи кои хора имат право да получат безсмъртие чрез „трансплантиране“ на тяхната личност в друго тяло, след като такава „трансплантиране“ е фактически непостижимо.

21. По аналогия с израза на Гюнтер Андерс относно „хомогенизацията“ на вещите.

22. Според Бруно Латур дори феноменологията „обслужва“ дихотомията „субект-обект“, като се опитва да предложи мост между тях, но този мост остава връзка между два по правило разграничени и разделени компонента: човека и света (Latour, 1999: 9, 57 – 58).

23. Действието са „собственост“ не на хора, а на асоциация от актанти („Action is simply not a property of humans but of an association of actants“ – „property of associated entities“). Така например летенето е акт не само на пилота, нито само на самолета, а на асоциацията (мрежата) от взаимодружещи си актанти „пилот-самолет“ (Latour, 1999: 182).

ЛИТЕРАТУРА

- Гройсман, С.** (2017). *Soft Law и понятието за право*. – В: Шопов, Ан. (Съст.). *Soft Law и съвременното право*. С., Сиби.
- Рикьор, П.** (2000). *От текста към действието*. Херменевтични опити. Том 2. С., Наука и изкуство.
- Сталев, Ж.** (1997). *Нормативната сила на фактическото*. С., УИ „Св. Климент Охридски“.
- Ставру, Ст.** (2017). Електронни лица – нови „употреби“ на правосубектността“. – В: Вълчев, Д., П. Панайотов, С. Гройсман, Кр. Манов (Съст.). *Научни четения на тема „Правни норми и правни принципи“*. Сборник доклади от научна конференция, организирана от катедра „Теория и история на държавата и правото“ и катедра „Наказателно-правни науки“ на ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, проведена на 15 май 2017 г. С., УИ „Св. Климент Охридски“.
- Ставру, Ст.** (2017). Интелигентните работи и светът на технологичната нормативност. – В: Ставру, Ст., М. Станкова, П. Михова (Съст.). *Биоетика и биоправо – модерни практики и политики на бъдещето*. Сборник доклади от IV Национална конференция 21 – 22 Октомври 2016 г. С., НБУ.
- Allen, T., R. Widdison.** (1996). Can Computers Make Contracts? – In: *Harvard Journal of Law and Technology*, № 9 (1).
- Anders, G.** (1987). *Die Antiquiertheit des Menschen. Band 2: Über die Zerstörung des Lebens im Zeitalter der dritten industriellen Revolution*. München.
- Borgmann, A.** (1984). *Technology and the Character of Contemporary Life*. Chicago, The University of Chicago press.
- Bygrave, L.** Minding the Machine. Art. 15 and the EC Data Protection Directive and Automated Profiling. – In: *Computer Law and Security Report 2001*, № 17, публикувана и в *Privacy Law and Policy Reporter*, 2000, № 7, р. 67–76, достъпна на следния адрес: http://folk.uio.no/lee/oldpage/articles/Minding_machine.pdf
- Ducatel, K., M. Bogdanowicz, F. Scapolo, J. Leijten, J-C. Burgelman.** (2001). *Scenarios for Ambient Intelligence in 2010*. Information Society Technology Advisory Group, достъпна на следния адрес: <https://cordis.europa.eu/pub/ist/docs/istagscenarios2010.pdf>.
- Hildebrandt, M.** (2008). A Vision of Ambient Law. – In: Brownsword, R., K. Yeung (Eds). *Regulating Technologies. Legal Futures, Regulatory Frames and Technological Fixes*. Oxford.
- Hildebrandt, M.** (2009). Technology and the End of Law. – In: Claes, E., W.

- Devroe, B. Keirsbilck. (Eds). *Facing the Limits of the Law*. Berlin, Springer.
- Ihde, D.** (1990). *Technology and the Lifeworld*. From Garden to Earth. Bloomington, Indiana University press.
- Koops, B. J.** (2008). Criteria for Normative Technology: The Acceptability of ‘Code as law’ in Light of Democratic and Constitutional Values. – In: Brownsword, R., K. Yeung. (Eds). *Regulating Technologies. Legal Futures, Regulatory Frames and Technological Fixes*. Oxford, Hart Publishing.
- Koops, B. J., R. Leenes.** (2005). ‘Code’ and the Slow Erosion of Privacy. – In: *Michigan Telecommunications and Technology Law Review* 2005, № 12 (1), достъпна на следния адрес: <http://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1114&context=mttlr>.
- Latour, B.** (1992). Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts. – In: Bijker, W., J. Law (eds) *Shaping Technology/Building Society. Studies in Sociotechnical Change*, Cambridge, MIT press.
- Latour, B.** (1999). *Pandora’s Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, Harvard University Press.
- Lessig, L.** (1999). *Code and Other Laws of Cyberspace*. New York, Basic Books.
- Moore, J.** (1979). Are There Decisions Computers Should Never Make? – In: *Nature and System*, № 1 (4).
- Ricoeur, P.** (1986). *Du texte a l’action*. Essais d’herméneutique II. Paris, Éditions du Seuil.
- Verbeek, P.** (2005). *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency and Design*. Pennsylvania, Pennsylvania State University Press.
- Wettig, S., E. Zehender.** (2004). A legal analysis of human and electronic agents. – In: *Artificial Intelligence and Law*, № 12.
- Weitzenboeck, E.** (2001). Electronic Agents and the Formation of Contracts. – In: *International Journal of Law and Information Technology*, № 3 (9).
- Winner, L.** (1986). Do Artifacts Have Politics? – In: *The Whale and the Reactor*. Chicago, достъпна на следния адрес: <http://innovate.ucsb.edu/wp-content/uploads/2010/02/Winner-Do-Artifacts-Have-Politics-1980.pdf>.
- Wooldridge, M., N. Jennings.** (1995). Intelligent Agents: Theory and Practice. – In: *Knowledge Engineering Review*, № 2 (10), достъпна на следния адрес: <http://www.cs.ox.ac.uk/people/michael.wooldridge/pubs/ker95.pdf>

ДРУГОСТТА КАТО МОРАЛНО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО
(БЪЛГАРСКИЯТ КОНТЕКСТ)

Otherness as a Moral Challenge
(The Bulgarian Context)

Съставител:

проф. дфн Емилия Маринова

•

Рецензенти:

Проф. дфн Нина Димитрова

Проф. д-р Николай Михайлов

•

Редактор: *д-р Александра Трайкова*

•

Формат: 60x90/16

Печатни коли: 16

•

ISBN 978-619-00-1242

•

Предпечат и печат:

Фабер, В. Търново, п.к. 241

(062) 6006 50; www.faber-bg.com